

УДК 371.378

Оксана Браславська

РОЗВИВАЛЬНИЙ АСПЕКТ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЯ: СФОРМОВАНІСТЬ ПРОФЕСІЙНОГО МИСЛЕННЯ

У статті розглянуто питання розвитку професійного мислення у майбутніх учителів географії як однієї з головних проблем вищої педагогічної освіти. Визначено основні якості, риси й особливості стилю сучасного професійного мислення педагога. Встановлено, що для вчителя географії таким показником є планетарність типу мислення, що передбачає розуміння географом синтезу в розвитку географічної оболонки й людського суспільства. Показано погляди науковців на існуючу проблему. Розкрито значення традиційних та інноваційних форм і методів навчання у розвитку професійного мислення майбутнього вчителя географії.

Ключові слова: професійне мислення, майбутній вчитель географії, планетарний тип мислення, підготовка вчителя, сучасні форми і методи навчання.

В статье рассмотрены вопросы развития профессионального мышления у будущих учителей географии, как одной из главных проблем высшего педагогического образования. Определены основные качества, черты и особенности стиля современного профессионального мышления педагога. Установлено, что для учителя географии таким показателем является планетарность типа мышления, предполагающего понимание географом синтеза в развитии географической оболочки и человеческого общества. Показаны взгляды ученых на существующую проблему. Раскрыто значение традиционных и инновационных форм и методов обучения в развитии профессионального мышления будущего учителя географии.

Ключевые слова: профессиональное мышление, будущий учитель географии, планетарный тип мышления, подготовка учителя, современные формы и методы обучения.

The article deals with the development of professional thinking future teachers' of geography as one of the main problems of higher education pedagogy. The main qualities and particular style of modern professional thinking were detected. It was established that planetarist type of thinking that involves understanding by the geographer the synthesis of a geographical envelope and human society. views of scientists on the problem were showed. The importance of the traditional and innovative forms and methods in the development of professional thinking of the future teacher of geography was dwttwcted.

Key words: professional thinking, future teacher of geography, planetary thinking, teacher training, modern forms and methods of teaching.

Географ в школі є центральною ланкою у активізації й раціоналізації пізнавально-освітньої, науково-дослідницької, перетворювальної діяльності учнів саме з врахуванням тих подій, що відбуваються у світі так як місце в ньому людини різко змінилося. Тому формування професійного мислення вчителя географії базується на зміні сучасних даних про географічні об'єкти, явища, фізико-географічні й суспільно-економічні відносини в системі «людина – суспільство – природа», розгляді цих взаємовідносин як однієї з форм людської життєдіяльності, як частини культури, що відображає тенденцію зміни установки під час аналізу географічного явища чи ситуації від наукової раціональності до культури, що обумовлює гуманітаризацію всіх сфер соціального життя. Всі події географічного змісту підлягають науковій інтерпретації, в той час як в сучасному світі відбувається не просто зміна науки, а перетворення її в діючу ланку суспільства зі зміненими науковими парадигмами. Поява світових інформаційних систем, зміна способу життя людства, його динаміки відображає тенденцію інформатизації та виникнення потреби у зміні способу мислення тих, хто підпорядковується цим змінам (незалежно від того чи це той хто вчить, чи той хто навчається). Нестабільність світової системи в даний час змінює тип соціокультурної комунікації і людського розвитку, що вимагає глобалізації тобто розвитку планетарного типу мислення за рахунок осмисленого проектування майбутнього матеріального і духовного життя особистості [4].

Узагальнюючи висновки Ю. М. Кулюткіна, О. М. Мойсєєва, Г. С. Сухобської, А. В. Петровського та ін., видатний український психолог В. А. Семиченко визначив певну сукупність якостей і рис особливого стилю сучасного професійного мислення [3].

Спробуємо їх показати, проектуючи на потребу у формуванні мислення вчителя географії.

Об'єктивність. Саме вчитель повинен завжди зберігати неупередженість, долати притаманну будь-якій людині схильність розглядати події крізь призму власних інтересів і потреб.

Активність. Від нього постійно вимагають вияву інтелектуальної ініціативи, тобто аналізу і вчинків, що запобігають негативним або недоцільним подіям (зокрема прогнозування, планування, створення дослідницьких ситуацій, дії, що змінюють ситуацію та спрямовують її розвиток тощо).

Різнобічність. Мислення вчителя не може бути орієнтоване тільки на один-єдиний аспект розгляду проблеми, воно працює з фактом, подією, ситуацією в різних проєкціях і площинах, включаючи їх у мисленнєвому експерименті в різні стосунки, зв'язки, відносини.

Критеріальність. Невизначеність, неструктурованість педагогічного мислення, його «поняттєва неозбробненість» (відсутність системи наукових понять, що фіксують і розкривають педагогічну дійсність через сутнісні смисли і значення), відсутність у вчителя чітких критеріїв розгляду подій призводить до невизначеності, стихійності, хаотичності його дій.

Узагальненість. Це продовження попереднього принципу мислення, тобто вчитель прагне орієнтуватися не на локальні події, а шукати засоби їх об'єднання, узагальнення: у сфері пізнання – на основі певних теорій, у сфері практичного впливу – на основі відпрацювання індивідуальних стратегій реагування та управління.

Інтегративність. Розгляд кожного факту, явища, ситуації в контексті його провідних зв'язків, стійких або ситуативних відносин потребує відповідної настроєності мислення на теоретичне інтегрування, побудову гнучких інтегративних моделей.

Системність. Реалізація критерію системності означає, що мислення вчителя відходить від недоцільної електичності як неусвідомленої, концептуально нерозведеної суміші певних подій, воно прагне з'ясувати сутнісні зв'язки і напрямки інтеграції, в які включено явище.

Комплексність. Вчитель має вміти долати міжпредметні бар'єри, орієнтуватися на міждисциплінарне пізнання і перетворення педагогічної дійсності.

Вірогідність. Працюючи з ідеальними моделями ситуацій, педагогічне мислення встановлює між окремими їх складовими різні зв'язки, в тому числі й умовні, гіпотетичні, шукаючи найістотніші, а також ті, що відповідають реальним обставинам.

Ієрархічність. Працюючи зі складними багатокomпонентними об'єктами, що є результатом інтеграції, мислення вчителя має охоплювати не тільки склад відповідних явищ, а й їх структуру та внутрішню будову.

Домінантність (спрямованість на виокремлення головного). Для реалізації принципу доміантності вчитель повинен будувати проміжні моделі фактів, явищ, ситуацій, що розглядаються, і вибирати домінуючий ракурс пізнання (провідну концептуальну ідею, генеральний чинник, сукупність найістотніших ознак).

Детермінізм. Цей принцип тісно пов'язаний з попереднім. Завдяки орієнтації на пошук чинників, що визначають події, вчитель відмовляється від позиції фатальної визначеності свого життя та життя учнів, яку не можна подолати, шукає відповідні соціальні, психологічні механізми і доцільно використовує їх для навчання, виховання, розвитку і соціалізації дитини.

Конкретність. Орієнтація на конкретність потребує від учителя критичної оцінки самого процесу пізнання, збереження реальності як головної цінності, використання теоретичних підходів як засобу, а не альтернативної реальному життю «віртуальної дійсності».

Динамізм, гнучкість, мобільність. Вчителю слід долати відповідні деформації мислення, бо інакше через певний час він може втратити здатність до конкретного, об'єктивного розгляду подій, житиме і діятиме в світі фіксованих, до того ж великою мірою викривлених смислів і зв'язків, підпорядковуватиме реальність формалізованим чинникам і вимогам.

Економність. Необмеженість подій, що виникають в реальному житті людини, в царині педагогічних явищ, зумовлює цю вимогу, адже вчитель

не може водночас охопити все. Тому його мислення має працювати за принципом «необхідно і достатньо», інакше зануреність тільки в одну проблему, навіть дуже важливу, призведе до того, що безліч інших проблем не усвідомлюватимуться і не розв'язуватимуться.

Чуття міри. Чуття міри не повинно зраджувати вчителя: у визначенні навчальних навантажень, адже пересвтомлення учнів призводить не тільки до низької результативності навчання, а й до більш серйозних наслідків, у тому числі втрати здоров'я; у визначенні необхідності втручання у внутрішнє життя дитини, бо перебирання на себе права вирішення за дитину тих питань, що не потребують втручання, може спричинити інфантилізм учнів, блокування механізмів їхньої відповідальності й активності; у виборі форми, засобів, сили впливу, ступеня тиску, бо порушення вимог педагогічного такту як міри педагогічного впливу може травмувати психіку дитини, призвести до пошкодження і навіть руйнування нормальної системи стосунків учнів зі світом дорослих тощо.

Селективність (вибірковість). Щоб реалізувати вимоги домінантності та детермінізму, мислення вчителя має працювати як своєрідний «фільтр», який відсіює другорядні факти, події та визначає головні ознаки. Труднощі полягають у тому, що втрата відчуття конкретності, заміна об'єктивних підходів на формалізовані може призвести до того, що відкидатимуться саме провідні ознаки і сприйматиметься те, що відпадає під суб'єктивовані погляди вчителя, який втратив чуття реальності.

Перспективність. Діяльність учителя – це діяльність, спрямована «на майбутнє», на те, що має відбутися чи здійснитися. Тому в будь-який момент свого життя та взаємодії з учнями вчитель має зберігати цю перспективу, бо саме вона надає наскрізного сенсу його вчинкам і діям, задає єдину логіку діяльності. Проте водночас він не повинен повністю занурюватися в майбутнє, бо втратить чуття реальності, знецінюватиме безпосереднє життя (своє та дітей), відчуватиме його лише як засіб досягнення «світлого майбутнього».

Послідовність. Педагогічна діяльність перетвориться на хаос окремих локальних дій, якщо мислення вчителя працюватиме тільки фрагментарно. Жодна, навіть найгеніальніша знахідка не буде корисною, якщо вчитель, не реалізувавши її, шукатиме нову ідею. Відомо, що людину втомлює, дезорганізує не стільки число проблем, що потребують розв'язання, скільки хаотична метушня від однієї до іншої. Безліч цікавих педагогічних новацій залишаються невизнаними, тому що вчителям бракує терпіння та наполегливості в доведенні справи до завершення, відволікають інші починання та новації.

Історизм. Вчитель має дотримуватися загальної логіки подій, що визначають його стосунки з учнями, класами, педагогічним колективом, батьками. Це необхідно для кращої орієнтації в поточних подіях, визначення провідних детермінант, з'ясування тенденцій, темпів і динаміки змін, що відбуваються. Однак реалізація цієї ознаки також потребує гнучкості, адже

якщо вчитель вибудовує свої стосунки тільки на основі минулих подій, він порушує реальні процеси.

Аполітичність. Ця ознака є інструментальним компонентом реалізації попередніх принципів, серед яких явно переважали тенденції синтезування, інтегративного сприйняття та пізнання педагогічних явищ. Аналітичний підхід до будь-яких явищ забезпечує реалізацію дослідницької позиції, прагнення розібратись у сутності подій, що відбуваються, забезпечити точність і чіткість їх розгляду.

Логічна строгість, несуперечливість. Вчителю, діяльність якого спирається насамперед на вербальні процедури, слід логічно впорядкувати своє мислення, позбутися типових логічних помилок, навчитися долати свою «вербальну агресію та експансію», ефективно і водночас коректно захищатися від зовнішніх аналогічних впливів.

Критичність і самокритичність. Відмова від звички сприймати все на віру, «пливти за течією», здатність не тільки усвідомлювати те, що відбувається навколо, а й об'єктивно, неупереджено розуміти себе самого – надійна гарантія уникнення багатьох педагогічних помилок, втрати стимулів до подальшого розвитку [3].

В Україні при переході до ринкових відносин прослідковується тенденція виховання покоління технічно мислячих спеціалістів, без міцних моральних, етичних, історико-культурних підвалин, здатних поставити свої корисливі інтереси вище загальнолюдських, а це неминуче призводить до моральних втрат суспільства. Аналіз ситуації показує, що нині більшість молоді України мислить майже технократичними категоріями, що знижує рівень виконання освітніх завдань [4].

Саме тому, професія вчителя географії ставить високі вимоги до мислення фахівця, яке має бути цілеспрямованим, гнучким, глибоким, мобільним, точним з особливим акцентом на патріотичності, моральності, на самостійності мислення і передбачення, вміння творчо вирішувати нестандартні педагогічні задачі, мати планетарність масштабу дії.

Розвиток професійного мислення передбачає не лише мисленнєві процеси, але і їх рефлексію, формування мисленнєвих здібностей до бачення глобальних явищ, до розуміння географом синтезу в розвитку географічної оболонки й людського суспільства. Саме ця обставина є однією з відправних точок у виникненні необхідності розвитку мислення у вчителя-географа, так як, подаючи географічну інформацію, він повинен розкрити особливості розвитку ретроспективи та сучасної соціокультурної ситуації в світі, який відбувається на фоні таких глобальних проблем людства як демографічний вибух, забруднення навколишнього середовища, руйнування природного середовища та ін. Тому сучасному вчителю географії необхідно переглянути традиційні підходи і погляди на типові форми й методи пізнання та практики [4].

Розвиток мислення майбутнього вчителя географії має передбачати розвиток у нього різних видів досвіду людської діяльності (інтелектуального,

морального, практичного, комунікативного), орієнтацію на системно-ситуаційну основу фахового становлення, готувати його до життя в різноманітному, динамічному, неординарному світі що розвивається по спіралі, адже одні і ті ж закони панують як у великих небесних світилах і в планетних системах, так і в найменших молекулах, можливо навіть у ще більш обмеженому просторі окремих атомів. Вчитель-географ повинен орієнтуватися на формування в учнів загальних способів діяльності, що дозволяють застосовувати загальноприйняті алгоритми в різноманітних ситуаціях, виховувати людину, здатну жити і працювати в швидкозмінюваному світі, саморозвиватися, мислити. Адже, за словами А. А. Полоннікова наукова думка створюється особистістю, є її проявом. «А людська особистість,» – наголошує він, – «як все оточуюче нас в світі, не випадковість, вона створена довгим ходом минулих поколінь» [2, с. 13].

Освіта – невід’ємна частина життя людини, значення якої серед інших сфер соціуму стрімко змінюється, хоча спостерігається її глибока глобальна криза, де перегляд основних положень фахової освіти вчителя географії поруч із виконанням ряду загальних завдань передбачає розвиток його планетарного мислення, тим більше, що час об’єктивно вимагає зміни ролі і місця вчителя в навчальному процесі.

У системі розвитку професійного мислення майбутнього вчителя географії особливого значення набувають форми і методи активного, творчого, проблемного навчання, дослідницькі проєктні методи, спостереження; індивідуальні, клубні форми навчання, творча організація праці, що вимагає глибоких наукових досліджень. Все це повинно сприяти здатності вчителя самостійно здобувати знання, використовувати їх для постановки і вирішення проблем і задач, осмислювати і формулювати способи своїх дій, що визначає цілісність світогляду, глибину розвитку мислення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Опыт словаря нового мышления. / Под общ. ред. М. Ферро, Ю. Афанасьева. – М. : Прогресс, 1989. – 560 с.
2. Полонников А. А. Психологическая интерпритация схемы мыследеятельности. / А. А. Полонников // Образование, повышение квалификации и региональное развитие. Материалы междунар. конф. – Мн. – 1994. – Т. 2. – С. 247–249.
3. Семиченко В. А. Проблемы мотивации поведения и деятельности человека. Модульный курс психологии. Модуль «Направленность»: [лекции, практ. занятия, задания для сам. работы] / Семиченко В. А. – К. : Миллениум, 2004. – 521 с.
4. Тімець О. Розвиток планетарного мислення майбутнього вчителя географії як основи його професійного становлення / О. Тімець // Рідна школа. 2007. № 9 (231). – С. 53–57